

STAROZAVJETNI POJAM SAVEZA S POSEBNIM OSVRTOM NA PONOVLJENI ZAKON

Adalbert REBIĆ
Nova Ves 5a, 10 000 Zagreb
adalbert.rebic@zg.t-com.hr

Sažetak

U ovom radu raspravljamo o poimanju Saveza u Knjizi Ponovljenoga zakona. Najprije razrađujemo pojam saveza (hebr. *b^erit*) na temelju etimologije hebrejske riječi *b^erit* i potom na temelju izvanbiblijskih pravnih podataka, prvenstveno drevne hetitske pravne književnosti. Hetiti su razradili pravni temelj za sklapanje saveza. Pokazujemo usporednice između hetitskih i biblijskih dokumenata sklapanja saveza. Potom svoju pozornost usmjerujemo prema shvaćanju Saveza u Starome zavjetu a posebno u Knjizi Ponovljenoga zakona. Iz Knjige Ponovljenoga zakona uzimamo dvije cjeline tekstova iz kojih tumačimo kako Ponovljeni zakon shvaća Savez: 1. *Deset zapovijedi* (Pnz 5) i 2. Izrael kao *Božja svojina, sveti i izabrani narod* (Pnz 26, 17-19).

Ključne riječi: Savez, Savez u Starome zavjetu, etimologija saveza, savez u izvanbiblijskoj literaturi, savez u hetitskim dokumentima, Deset zapovijedi, Savez kao temeljna analogija za odnos Boga s Izraelom, Izrael – sveti narod, Izrael – izabrani narod.

Uvodno o savezu

Savez je ljudska stvarnost, bogata mnogim iskustvima, ukorijenjena je u međusobni odnos bez kojega mi ljudi ne možemo živjeti. Savez je ugovor, dogovor riječima oblikovan kako bismo mi ljudi mogli sigurnije i u boljim odnosima živjeti. Takve ugovore/dogovore stvaraju ljudi svih dobi, i djeca i mladi i odrasli. Vrlo brzo čovjek iskusi, već kao dijete ili kao mlad čovjek, da nije dobro živjeti sam, nego se mora udružiti s drugima da bi mogao osigurati svoje interese, svo-

je bogatstvo ili svoju slobodu. Odrasli umnažaju takve dogovore imajući neke gospodarske interese: veći uspjeh poduzeća, izmjena dobara, udruživanje da se nadvlada nelojalno nadmetanje.¹ Državni poglavari sklapaju s drugim državnim poglavarima političke saveze da obrane svoje granice ili da održe mir².

Savezi se i danas sklapaju i sklapaju se nekim obredom. Obično je to neki svečani čin: govor, stisak ruku, zagrljaj i potpis na dokument o savezu. Ženidbeni savez obično se proslavlja svečanim ručkom, odlaskom svećeniku u crkvu da se ondje sklopi ženidbeni vez, uz očitovanje obveze da će ostati vjerni jedno drugome u zajedničkom životu do smrti jednoga ili drugoga para. Riječi i čini označuju ozbiljnost tako sklopljenih saveza. Većina saveza povrh toga pretpostavlja i svjedoke (kumovi na vjenčanju) koji jamče stvarnost sklopljenoga saveza.

1. Savez je temeljna analogija o odnosu Boga i Izraela

Savez je temeljna analogija o odnosu Boga i Izraela i središnja tema biblijske teologije. Ona je ključ za sve druge analogije i slike³.

Biblija pričajući povijesti muževa i žena obiluje izvješćima o savezima: savez Abrahama i Abimeleka (Post 21,22-32), Izraelaca i Gibeonaca (Još 9), Davida i Jonatana (usp. 1 Sam 18,3 i 23,17-18) itd. Nakon raskola juga i sjevera, Sjeverno Kraljevstvo (Izrael) sklapa savez s Asirijom i plaća Asiriji danak (Hoš 12,2).

Obrede sklapanja saveza preuzeli su Izraelci od svojih susjeda. Partneri žrtvuju životinju, u starini životinju najprije sijeku na dvije pole pa onda prođu kroz te pole (usp. Jr 34,18-19 i Post 15,9-18). Zajedno blaguju; gozba je jedan od obreda sklapanja saveza. Na spomen sklopljenoga saveza partneri podižu stup od monolitnoga kamena (stela, stećak) kao što to čine Jakov i Laban (Post 31,51-54).

2. Etimologija riječi *b'rit*, 'savez'

Najprije nešto temeljitije o samom biblijskom pojmu Saveza u okviru kulturalnoga ambijenta drevnoga Istoka.⁴

¹ Otto BÄCHLI, *Amphiktyonie im Alten Testament. Forschungsgeschichtliche Studie zur Hypothese von Martin Noth*, Basel, 1977.

² Daniel J. ELAZAR, *Covenant and civil society: the constitutional matrix of modern democracy. The Covenant traditions in politics 4*, New Brunswick, 1998.

³ Opširnije o tome vidi u: Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta*, Zagreb, 1996., 107-113 i 113-127.

⁴ Walther EICHHRODT, *Theologie des Alten Testaments*, Göttingen, 1974. On svu biblijsku teologiju Staroga zavjeta svodi na pojam Saveza; Dennis J. McCARTHY, *Der Gottesbund im Alten Testament*, Stuttgart, 1967.; Dennis J. McCARTHY, *Treaty and Covenant*, Rome,

Hebrejska riječ koju upotrebljavaju biblijski pisci Staroga zavjeta za pojam saveza jest *b^erit*.⁵ Etimologija te riječi nije posve jasna. U akademskom jeziku koji slovi kao majka svih semitskih jezika imenica *biritu* znači 'lance, okove' a prijedlog *birit* znači 'između'. Hebrejska riječ *b^erit* značila bi, prema tome, nešto što povezuje, svezuje, ujedinjuje dvije strane u partnerstvo. Grčki prijevod Staroga zavjeta, i sam Novi zavjet, upotrebljavaju za hebrejski izraz *b^erit* grčku riječ *διαθήκη*, latinski prijevod dvije riječi: *testamentum* (hrv. 'zavjet') i *foedus* (hrv. 'savez'), a hrvatski prijevodi su upotrebljavali različite riječi. Katančić (1831.) upotrebljava riječ *uvit* a ponegdje i *ugovor*. Škarić (1854. – 1861.) dosljedno svugdje upotrebljava riječ *uvit*, pa i u naslovu *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita*. Drugi prevoditelji Biblije na hrvatski jezik, sve do najnovijeg prijevoda *Zagrebačke Biblije* u izdanju Kršćanske sadašnjosti upotrebljavaju izraz *zavjet* prema latinskom *testamentum*. Izdanje *Zagrebačke Biblije* dosljedno prevodi hebrejski *b^erit* s hrvatskim izrazom *savez*.

Hrvatska riječ *savez* izvrsno odgovara hebrejskoj riječi *b^erit*, premda ne uspijeva pretočiti sav sadržaj hebrejske riječi u hrvatski jezik, kao što uostalom ni grčka riječ *διαθήκη* nije pretočila u grčki jezik sav sadržaj hebrejske riječi *b^erit* (a iz grčkoga kulturnoga okružja unijela novi sadržaj). Isto se dogodilo i s latinskom riječju *testamentum* i *foedus* a, dakako, i hrvatskom riječju *savez*.

Hebrejska riječ *b^erit* je bremenita značenjem i nemoguće je prenijeti sav njezin sadržaj jednom jedinom hrvatskom riječi. Da bismo izrazili sve vidove značenja riječi *b^erit*, morali bismo nabrajati sva moguća značenja: *ugovor*, *pogodba*, *nagodba*, *zavjet*, *oporuka*, *savez*. Ipak najbolje hebrejskom izrazu *b^erit* odgovara hrvatski izraz *savez*. Izraz *ugovor* je previše trgovački izraz, *pogodba* je nešto što je *in fieri*, nešto što nastaje, nešto o čemu se pogađamo; riječ *nagodba* ima prizvuk nezadovoljstva, trzavica koje su do nje dovele... U novije vrijeme na državničko-diplomatskoj razini sve se češće upotrebljava izraz »partnerstvo« (npr. partnerstvo za mir).⁶

Izraz »savez« ima još neke prednosti pred drugima izrazima: ona izražava *dijalogalni* i *personalni* karakter te njegovu dinamičnost. Sve su to bili dovoljni razlozi da se u novije vrijeme prestalo s praksom prevođenja hebrejske

1963.; Christian DOHMEN – Christoph FREVEL (ur.), *Für immer verbündet. Studien zur Bundestheologie der Bibel*, Stuttgart, 2007.

⁵ Literaturu o Savezu vidi u: Johannes G. BOTTERWECK – Helmer RINGGREN (ur.), *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, I, Stuttgart, 1973., 781-808.

⁶ Usp. Norbert LOHFINK – Erich ZENGER, *Der Gott Israels und die Völker. Untersuchungen zum Jesajabuch und zu den Psalmen*, Stuttgart, 1994., 19-36; Rolf RENDTORFF, *Die 'Bundesformel'. Eine exegetisch-theologische Untersuchung*, Stuttgart, 1995.; Walter GROSS, *Zukunft für Israel. Alttestamentliche Bundeskonzepte und die aktuelle Debatte um den Neuen Bund*, Stuttgart, 1998.; Bernard RENAUD, *L'Alliance au coeur de la Torah*, Paris, 2008., 58-63.

riječi *b^erit* s hrvatskim riječima: ugovor, zavjet, uvit... i prihvatilo riječ »savez« kao onu koja najbolje odgovara.⁷

3. Pretpovijest biblijskog Saveza i njegove paralele u izvanbiblijskom svijetu

Savez između Boga i njegova naroda bio je u Bibliji oblikovan po uzoru na ugovore koje su ljudi međusobno sklapali.⁸ Premda nigdje na Starom istoku ne postoji paralela savezu kakav je opisan u Bibliji, ipak su obrasci sklapanja saveza kakve susrećemo u Starome zavjetu postojali na drevnom istoku, na primjer u drevnih Hetita, između 1450. i 1200. pr. Kr.⁹

Ugovor o kojemu je ovdje riječ zove se »vazalski ugovor«. Njega nameće jači slabijemu (ugovori među nejednakima, *inter impares*), vladar svome podčinjenome. Za razliku od ovakvih nametnutih ugovora postojali su i ugovori među jednakima, *inter pares*, koji su bili neovisni jedan o drugome. V. Korošec među prvima je proučavao hetitske ugovore.¹⁰ Međutim on, budući nije bio bibličar nego pravnik, nije uočio sličnosti između tih hetitskih ugovora i biblijskoga saveza. Te sličnosti uočili su stručnjaci bibličari. U sklapanju hetitskih ugovora uočili su šest točaka koje su zajedničke s biblijskim savezima:

1. *preambula*, dio teksta u kojem se suveren predstavlja,
2. *povijesni proslav*, u kojem se nabrajaju dobra koja je suveren učinio u prilog vazalu,
3. *klauzule*, obveze nametnute vazalu;
4. *rasporedbe* za odlaganje u hramu i za javno čitanje,
5. *popis svjedoka*,
6. obrasci *kletve* i obrasci *blagoslova*.

⁷ Usp. Jerko FUČAK, Zavjet ili Savez, u: *Bogoslovska smotra*, 37 (1967.) 3-4, 375-379.; Evode BEAUCAMP, *Les grands thèmes de l'Alliance*, Paris, 1988., 218-234.

⁸ Usp. Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta*, Zagreb, 1996., 113; Joseph A. FITZ-MÉYER, The Aramaic Inscriptions of Sefire, u: *Biblica et Orientalia*, Rome, 1967., 121-25; William L. MORAN, A Note on the Treaty Terminology of the Sefire Stelas, u: *Journal of Near East Studies*, 22 (1963.) 3, 173-176; Martin NOTH, Das alttestamentliche Bundes-schließen im Lichte eines Mari-Textes, u: Martin NOTH, *Gesammelte Studien*, München, 1957., 142-154.

⁹ George E. MENDENHALL, Law and Covenant in Israel and the Ancient Near East, u: *The Biblical Archaeologist*, 17 (1954.) 1, 26-46; 49-76; Klaus BALTZER, *Das Bundesformular*, Neukirchen, 1964.; Albrecht ALT, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, München, 1959., 278-333; Walter BEYERLIN, *Herkunft und Geschichte der Ältesten Sinaitraditionen*, Tübingen, 1961.

¹⁰ Viktor KOROŠEC, *Hethitische Staatsverträge*, Leipzig, 1931.

Bibličar G. E. Mendenhall smatra da je bilo još i drugih elemenata ugovora koji se ne nalaze u pisanim tekstovima, i dijeli ih u tri razreda:

7. formalna *zakletva* vazala kojom se obvezuje na poslušnost,
8. svečani *obred* polaganja zakletve,
9. načini na koje će biti poduzeti *postupci* protiv pobunjenika.

Elementi hetitskih ugovora razasuti su u izvještajima Petoknjižja o Savezu. Božji naslovi nabrojani su u Izl 34,6; Pnz 5,9-10. Nabranje Božjih spasenjskih djela je često (Izl 19,4; 20,2; Pnz 4,34; 29,2; 32,7-14; Jš 24,2-13). Uvjeti, odnosno obveze su sami zakoni, od kojih su najstariji oni o zabrani klanjanja drugim bogovima i vrlo vjerojatno zabrana štovanja slika. *Dekalog* je, vjerojatno, bio izvorni popis obveza (točka 3). Odnosi između vazala slični su propisima o odnosima među Izraelskim plemenima, a poticaj na pouzdanje u Jahvu odgovara obvezi pouzdanja u višeg gospodara. Hodočašćenje u Jahvino svetište u Jeruzalem tri puta godišnje, javno čitanje ugovora (Pnz 27), blagoslovi i kletve (Lev 26 i Pnz 27-28) jeka su hetitskih ugovora.

Konkretno: prva zapovijed od deset zapovijedi, zabrana štovati druge bogove (Pnz 5, 6), ima svoju paralelu u hetitskim ugovorima: vazalu je bilo zabranjeno da osim svome gospodaru bude vjeran još nekomu drugomu gospodaru. U ugovorima je određeno koliko puta godišnje treba vazal posjetiti svoga gospodara, što podsjeća na Božju zapovijed prema kojoj su Izraelci tri puta godišnje trebali posjetiti Božji hram i pred Bogom se pojaviti (Izl 23, 14.17; 34, 23-24; Pnz 16, 16). U Jš 8, 34 susrećemo rasporedbe glede javnoga čitanja Saveza. Javno čitanje Saveza, pred narodom, bilo je posebno svečani obred. Pohranjivanje ploča Deset zapovijedi u Hram ima povijesnu pozadinu u hetitskim ugovorima koje su također pohranjivali u hramu. Zazivanje svjedoka i bogova, očigledno u Izraelu nije moglo postojati, budući da Izrael nije priznavao bogove. Zato su često zazivali za svjedoke pri sklapanju ugovora *nebo i zemlju*. Mogao je i narod (Jš 24, 22) ili spomen-kamen (Jš 24, 27) biti svjedok.

4. Savez – središnji pojam u Starome zavjetu

Savez je središnji pojam čitavoga Svetoga pisma, kako Staroga tako i Novoga zavjeta¹¹. *Berit* Boga s ljudima tema je koja objedinjuje i osmišljuje svu Bibliju. I nijedan događaj svete povijesti ne poručuje u tolikoj mjeri kako je Bog Biblije osobni Bog, pun dobrote i silaženja k ljudima, kao upravo Savez Božji s ljudi-

¹¹ Georg BRAULIK, *Bundesdokument und Gesetz. Studien zum Deuteronomium*, Freiburg, 1995.

ma. On sažimlje srž, bit religije staroga i novoga Saveza, tako da je prema Dan 11,28.30 »sveti savez« istoznačan s religijom Izraela.¹²

Postojanje saveza između Jahve i Abrahama (tradicije E i P) vjerojatno je retroprojekcija oblika kasnijega izraelskoga vjerovanja u zgone o Abrahamu. Savez s Noom, opisan u svećeničkoj tradiciji (P) očito je takva retroprojekcija kasnijih događaja. Čak je i mojsijevski savez toliko isprepleten kasnijom građom da je nemoguće rekonstruirati povijesni tijek događaja. Temeljni izvještaj koji se nalazi u Izl 19 – 24 sastavljen je iz nekoliko izvora koji se ne mogu raščlaniti; izvještaj u Izl 33 sada izgleda kao obnova Saveza, međutim je to vjerojatno paralelni izvještaj.

Tradicije o Savezu su nejasne i složene, ali je povezivanje Mojsija s uspostavom Saveza tako duboko ukorijenjeno u nekoliko tradicija da nije moguće misliti na sklapanje Saveza bez Mojsija¹³. Sklapanje Saveza između Boga Jahve i naroda pripisuje se Mojsiju kao jedinom posredniku Saveza i objave Zakona na Sinaju (Izl 19–24). Mojsije zauzima u događajima oko sklapanja Saveza jedinstveno mjesto. Svi se znanstvenici slažu da je Mojsije povijesna osoba i da je imao značajnu ulogu pri uspostavi izraelske religije. Svi se biblijski izvori slažu u tome da je Mojsije Božji glasnogovornik na poseban način.¹⁴

5. Institucije Saveza u predmonarhijsko i monarhijsko doba

Izraelska je zajednica u predmonarhijsko doba, nastanjena u Kanaanu, živjela kao savez plemena, različitoga podrijetla od kojih većina nisu ni prošla kroz iskustvo izlaska iz Egipta i useljenja u Kanaan. Te skupine pridružile su se izvornoj skupini Izraela prihvativši savez Boga s Izraelom. Tradicije o Božjim spasenjskim djelima postale su predaje cijele grupe a obaveze saveza postale su normativne. Izrael je bio prvenstveno *religijska* a ne *etnička* zajednica. Tom je savezu plemena, kako ga opisuje Jš 24, Martin Noth u svom djelu *Die Geschichte Israels* dao ime »amfiktionija«¹⁵. Martin Noth je taj naziv preuzeo iz grčke povijesti u kojoj je taj naziv značio *savez gradova* koji su imali svoje zajedničko svetište i u njem se redovito svake godine sastajali. Članovi tog

¹² Leo KRINETZKI, *Savez Božji s ljudima prema Starom i Novom zavjetu*, Zagreb, 1975.; Xavier LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, 1969., 1128-1139; Anto POPOVIĆ, *Biblijske teme: egzegetsko-teološka analiza odabranih tekstova Staroga i Novoga zavjeta s Dodatkom*, Zagreb, 2004.

¹³ Adalbert REBIĆ, *Središnje teme Staroga zavjeta*, Zagreb, 1996., 118-119.

¹⁴ John BRIGHT, *A History of Israel*, Philadelphia, 1959., 110-115.

¹⁵ Otto BÄCHLI, *Amphiktyonie im Alten Testament. Forschungsgeschichtliche Studie zur Hypothese von Martin Noth*.

Saveza, prihvaćajući Savez, povezivali su se međusobno s Jahvom. Savez je uključivao prihvaćanje svih klauzula ugovora koje su potom bile pretvorene u zakon Saveza. Sva su plemena prihvaćala zakon Saveza i taj ih je zakon, uz zajedničko svetište, međusobno čvrsto povezivao. S vremenom su se na temelju tog temeljnoga zakona Saveza razvili mnogi drugi zakoni koji su bili odgovor na mnoge probleme koji su s vremenom nastajali u povijesti Izraela i na koje je valjalo odgovoriti u ime samoga Boga. Tako su svi ti zakoni izraz Božje volje.

U vrijeme monarhije izraelska je zajednica već utemeljena na Božjem zakonu. Onaj koji je ugrožavao zakon Saveza ugrožavao je svoje bližnje, javni red i odnos zajednice prema Bogu. Onoga koji je povrijedio zakon Saveza zajednica je kamenovala. Kazna kamenovanjem čini nam se neobičnom. Međutim, radi se o nečem što je i te kako važno: onaj koji je povrijedio zakon Saveza s Bogom, povrijedio je odnos zajednice prema Bogu, i sva ga zajednica kažnjava; svaki uzima kamen i baca ga na takva krivca.

Pojam Saveza rijetko se pojavljuje u spisima klasičnih proroka¹⁶ osmog stoljeća: Amosa, Hošeje, Izaije i Miheja. Izraz *b^erit* u tih proroka označuje samo ljudske saveze (Hoš 12,2; Am 1,9; Iz 28,15). Hošea optužuje Izraelce da su nevjerni Bogu kad sklapaju političke saveze sa svojim susjedima, jer samo je Gospodin moćan spasiti narod iz nevolje. U to vrijeme izraz *b^erit* ima samo jedanput religiozni smisao: u Hoš 8, 1: »Trublju na usta, poput stražara na Domu Jahvinu; jer oni *moj Savez prestupiše, otpadoše od moga Zakona*. Meni viču: 'Poznajemo te, Bože Izraelov.' Ali je Izrael odbacio dobro, dušman će ga progoniti.« Izgleda, da izraz *b^erit* poprima *teološko* značenje tek u Knjizi Ponovljenoga zakona.

No, rijetkost same riječi *b^erit* ne znači da u tim spisima postoji neka bitna promjena ideje o odnosima između Boga i Izraela; ti su proroci naglasili glavne teme teologije Saveza – Božji suverenitet, njegova spasotvorna djela, jedinstveni položaj Izraela kao Božjega naroda i jedinstvene obveze Izraela prema Bogu. Ne treba ograničavati teologiju Saveza samo na uporabu izraza *b^erit*. Izrael je i prije Ponovljenoga zakona bio svjestan da živi jedinstvenu stvarnost s Bogom svojih otaca, osobito od vremena izlaska iz Egipta. Kad se Ilija bori protiv Baalova kulta, čini to upravo zato jer se bori za taj isključivi i posebni odnos s Bogom: »Dokle ćete hramati na obje strane? Ako je Jahve Bog, slijedite

¹⁶ Dennis J. McCARTHY, *Der Gottesbund im Alten Testament*, Stuttgart, 1967.; John BRIGHT, *Covenant and Promise. The Prophetic Understanding of the Future in Pre-exilic Israel*, Philadelphia, 1976.; Norbert LOHFINK – Erich ZENGER, *Der Gott Israels und die Völker. Untersuchungen zum Jesajabuch und zu den Psalmen*, Stuttgart, 1994., 19-36.; Leo KRINETZKI, *Savez Božji s ljudima prema Starom i Novom zavjetu*, Zagreb, 1975., 61-80.; Božo LUJIĆ, *Starozavjetni proroci*, Zagreb, 2004.; Nikola HOHNJEC, *Etika u proročkim spisima*, u: *Bogoslovska smotra*, 73 (2003.) 4, 595-617.

ga; ako je Baal, slijedite njega!» (1 Kr 18,21). I kad se Hošea usuđuje usporediti izraelsku religiju sa ženidbom s Bogom, onda to čini zato jer je uvjeren da taj odnos ljubavi mora biti *jedinstven* i *obostran*. Kad će proroci jedno stoljeće kasnije (oko 650. pr. Kr.) naviještati deuteronomsku obnovu, riječ *Savez* poprimit će svu svoju važnost. Kralj Jošija obnovio je Savez naroda s Bogom 622. godine u Jeruzalemu. Tada je isticana blizina Božje riječi: »Nije na nebesima da bi rekao: 'Tko će se za nas popeti na nebesa, skinuti nam je te nam je objaviti da je vršimo?' Nije ni preko mora da bi mogao reći: 'Tko će preko mora za nas poći, donijeti nam je te nam je objaviti da je vršimo?' Jer, Riječ je posve blizu tebe, u tvojim ustima i u tvome srcu da je vršiš« (Pnz 30,11-14). Jeremija će malo kasnije pozivati Judejce da se obrate, da se vrate Bogu (Jr 11,9-10).

Proroci ističu nove vidove Saveza što ih je stara predaja sadržavala samo kao mogućnost. Prvotno se Savez predstavljao u svom juridičkom vidu: kao ugovor između Boga i njegova naroda. Proroci mu dodaju afektivne prizvuke, tražeći u ljudskom iskustvu druge analogije da njima protumače uzajamne odnose Boga i naroda. Izrael je stado a Jahve Pastir, Izrael je vinograd a Jahve vinogradar, Izrael je sin a Jahve je Otac, Izrael je zaručnica a Jahve Zaručnik. Te slike a osobito posljednje dvije pokazuju sinajski savez kao stvar ljubavi (Ez 16,6-14): predusretljive i nezasluzene Božje ljubavi, koja zauzvrat traži ljubav što će se izraziti u pokornosti. Deuteronomistička će duhovnost ubrati plodove ovoga produblјivanja.

6. Ponovljeni zakon o Savezu¹⁷

Ponovljeni zakon smijemo smatrati sredinom Staroga zavjeta, i glede vremena i glede njegova značenja. Pisci Ponovljenoga zakona pokušali su, sredinom 7. st., teološki premisliti i reinterpretirati sav Mojsijev zakon a posebno sklapanje Saveza (Izl 19 – 24). Glavni dio Knjige (Pnz 12 – 26) ukazuje na to da se tu radi o

¹⁷ Gerhard von RAD, *Das fünfte Buch Mose. Deuteronomium*, Göttingen, 1964.; Gottfried SEITZ, *Redaktionsgeschichtliche Studien zum Deuteronomium*, Stuttgart, 1971.; Georg BRAULIK, *Studien zur Theologie des Deuteronomiums*, Stuttgart, 1988.; Norbert LOHFINK, *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur*, I, Stuttgart, 1990.; Norbert LOHFINK, *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur*, II, Stuttgart, 1991.; Norbert LOHFINK, *Studien zum Deuteronomium und zur dt. Literatur*, III, Stuttgart, 1995.; Norbert LOHFINK, *Studien zur biblischen Theologie*, Stuttgart, 1993.; Norbert LOHFINK, *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur*, IV, Stuttgart, 2000.; Thomas RÖMER, *Studien zum Deuteronomium und seiner Nachgeschichte*, u: *Journal of Semitic Studies*, 49 (2004.) 1, 145-147; Thomas RÖMER, *La première histoire d'Israel. L'Ecole deuteronomiste à l'oeuvre*, Genève, 2007.; Fernando GARCIA LOPEZ, *Le Deutéronome, une loi prêchée*, Paris, 1988.

veličanstvenim teološkim »propovijedima« koje su stavljene u usta Mojsija. U Knjizi je snažan utjecaj levita i sjeveroizraelskih proroka – Hošeje iznad svega – iz 8. st. pr. Kr. gdje je, izgleda, i nastao pradeuteronomij. Taj pradeuteronomij izraelski su proroci i leviti, pobjegavši poslije 721. godine pr. Kr. u Judeju, teološki preradili te je ta knjiga dobila u Judeji izvanredno teološko značenje.

Već sam način govora o Bogu kao »tvome Bogu« (preko 220 puta) i »vašem Bogu« (oko 45 puta) ukazuje na posebne teološke implikacije: u tim obrascima dolazi snažno do izražaja naklonost Boga prema Izraelu. Božju naklonost prema Izraelu, izraženu u Savezu, Knjiga Ponovljenoga zakona naziva *ljubavlju* (usp. Hoš 11,1): »Nije vas Gospodin odabrao i prihvatio zato što biste vi bili brojniji od svih naroda – vi ste zapravo najmanji – nego zato što vas Gospodin ljubi i drži zakletvu kojom se zakleo vašim ocima. Stoga vas je Gospodin izveo jakom rukom i oslobodio vas (hebr. *padah*) iz kuće ropstva, ispod vlasti faraona, kralja egipatskoga. Zato znaj da je Gospodin, Bog tvoj, pravi Bog, Bog vjeran, koji drži svoj Savez i svoju milost (hebr. *hesed*) iskazuje do tisuću koljena onima koji ga ljube i drže njegove zapovijedi« (Pnz 7,7-9). Tim je riječima deuteronomist propovjednički snažno istakao svoju teološku tvrdnju: *Bog je iz ljubavi narod izabrao* i s njime sklopio Savez. Ta se ljubav Božja dokazala u vjernosti zakletvi kojom se Bog zakleo ocima.

Ova milost odnosno ljubav Božja stvaralačka je i daronosna: ona ostvaruje obećanja, nekoć dana ocima, o bogatom potomstvu i boravku u obećanoj zemlji.¹⁸ *Dar zemlje* u Ponovljenom zakonu misao je vodilja, koja se svako malo ponavlja u zakonima i u opomenama. Zemlja je to »kojom teče med i mlijeko« (Pnz 6,3; 11,9; 26,9; 27,3): »Tâ Jahve, Bog tvoj, vodi te u dobru zemlju: zemlju potoka i vrela, dubinskih voda što izvire u dolinama i bregovima; zemlju pšenice i ječma, loze, smokava i šipaka, zemlju meda i maslina; zemlju u kojoj nećeš sirotinjski jesti kruha i gdje ti ništa neće nedostajati; zemlju gdje kamenje ima željeza i gdje ćeš iz njezinih brdina vaditi mjed. Do sita ćeš jesti i blagoslivljati Jahvu, Boga svoga, zbog dobre zemlje koju ti je dao« (Pnz 8,7-11; usp. Još Pnz 11,11-17).

Gospodin, dakle, nije darivatelj samo *duhovnih dobara*, nego i *materijalnih dobara*. Tu dolazi do izražaja starozavjetna teologija o svijetu i o zemaljskim stvarnostima uz koja je Izrael bio snažno i temeljito vezan. Tu se Bog objavio

¹⁸ Usp. Xavier LEON-DUFOUR, *Rječnik biblijske teologije*, 1133; John L. MCKENZIE, *A Theology of the Old Testament* (služio sam se talijanskim prijevodom *Teologia dell' Antico Testamento*, Brescia, 1978., 61); Martin NOTH, *Das System der zwölf Stämme Israels*, u: *Beiträge zur Wissenschaft des AT*, 4 (1930.) 1; Dennis J. McCARTHY, *Treaty and Covenant*, Rome, 1963.; Klaus BÄLTZER, *Das Bundesformular*, Neukirchen, 1964.; Alfons DEISSLER, *Die Grundbotschaft des Alten Testaments*, Freiburg, 1972., 91-127.

kao »Bog i gospodar ovoga materijalnoga svijeta« a ne samo onog budućega, duhovnoga svijeta. Velik je doprinos deuteronomista bio u tome što je uspostavio ravnotežu između *svjetskoga* i *nadsvjetskoga*, *empiričkoga* i *metempiričkoga* svijeta, između materijalnih darova i objave Božje volje. To će Isus, uravo na temelju Ponovljenoga zakona, sažeti u riječi: »Ne živi čovjek samo o kruhu nego i o svakoj riječi koja izlazi iz usta Božjih!« (Mt 4,4). Zemlja, dug život, bogatstvo, mnogo djece ... sve je to sastavni dio spasenja koje Bog ostvaruje među ljudima i na ljudima. *Riječ je Božja*, tako je shvatio deuteronomist, *životvorna*, *spasotvorna*: »Riječ je posve blizu tebe, u tvojim ustima i u tvome srcu!« (Pnz 30,12-14). »Jer koji je narod tako velik da bi mu bogovi bili tako blizu kao što je Gospodin, Bog naš, nama kad god ga zazovemo? Koji je to narod tako velik da bi imao zakone i uredbe pravedne kao što je sav ovaj Zakon koji vam ja danas iznosim!« (Pnz 4,8).

Deuteronomistička propovijed o Bogu, koji se *iz ljubavi* slobodno navezao na narod ukazuje na *mysterium fascinosum*, na strašno otajstvo Božje ljubavi!

Ponovljeni zakon često govori o *čuvanju*, *držanju*, *nasljedovanju*, *izvršavanju* Božjih zapovijedi i uredaba. Međutim, time ne misli na robovsku poslušnost i strah nego shvaća tu obvezu kao zahvalni odgovor Izraela Jahvi koji ga je spasio i uveo u sve svoje tajne (usp. Pnz 4,10; 5,29; 6,2.13.24; 8,6; 10,12.20; 13,4; 14,23 i drugdje). Kad deuteronomist govori o strahu tu riječ valja shvatiti u smislu *strahopoštovanja*, *ljubavi* ... U Pnz riječi *bojati se* i *ljubiti* su sinonimi! (Pnz 10,12; 11,13; 19,9; 30,6.16.20). »Čuj, Izraele! *Gospodin* je Bog naš, *Gospodin* je jedan! Zato ljubi *Gospodina*, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom!« (Pnz 6,4)¹⁹. To je *vertikalala*!

Horizontala nije u Ponovljenom zakonu nipošto izostala. Ponovljeni zakon je također društveno usmjeren. To najbolje pokazuje komentar subotnje zapovijedi (6,13ss) na temelju čega će Isus reći: »Subota je stvorena radi čovjeka, a ne čovjek radi subote!« (Mk 2,17). Na svetoj gozbi trebaju sudjelovati i sluškinja i sluga (Pnz 12,18). Desetina svake treće godine pripada potrebitima: levitima, strancima, udovicama i siročadi (Pnz 14,28ss). Ne smije se »biti tvrda srca niti zatvarati svoje ruke prema siromašnome bratu, nego mu širom rastvoriti ruku i spremno mu dati sve što mu nedostaje!« (Pnz 15,7). U zakonu o kralju kralj je upozoren da ne teži prekomjerno za bogatstvom (Pnz 17,14ss). I mnogo još drugih zakona propisuje Ponovljeni zakon u korist slabih, jakih,

¹⁹ Klaus BALTZER, *Das Bundesformular*, Neukirchen, 1964; Dennis McCARTHY, *Old Testament Covenant*, Oxford, 1972.; Dennis McCARTHY, *Treaty and Covenant*; Jean L'HOURE, *La morale de l'alliance*, Paris, 1966.; Pierre BUIS, *Le Deutéronome*, Paris, 1969.; Norbert LOHFINK, »*Ecoute, Israel*«. *Commentaires deutéronome*, Paris, 2007., 6-10.

siromašnih ... U svemu tome »očitovala se dobrota Boga, našega Spasitelja, i njegova ljubav prema ljudima!« (Tit 3,4).

Da bismo shvatili stvarnost Saveza, trebamo o njemu čitati stručnu literaturu koja je izobilna.²⁰

6.1. Povelja Saveza – Dekalog ili Deset zapovijedi (Pnz 5,6-21)

Koji je izvorni sadržaj zakona Saveza ili koje su klauzule bile u samom ugovoru? Jamačno, nisu mogli biti u tim ugovorima kao klauzule, odnosno uvjeti popisani svi izraelski zakoni. Posve je sigurno, da su neki izraelski zakoni nastali kasnije. Od davnina posebno mjesto zauzima *Deset zapovijedi* (Izl 20,1-17 i Pnz 5,6-21). Deset zapovijedi zapravo predstavljaju temeljna čudoredna načela – njihov *sažetak* – koja su od velikog značenja ne samo u izraelskoj religiji nego i u drugim religijama svijeta. U tih Deset zapovijedi sažete su zapravo bitne čudoredne odrednice kojih se svaki čovjek mora pridržavati ako želi biti čestit pred Bogom i pred ljudima. Ta su čudoredna načela, izražena u pozitivnom i negativnom obliku, izraz čovjekove naravi.²¹

Ako usporedimo obje redakcije *Deset zapovijedi*, onu u Izl 20,1-17 i onu u Pnz 5,6-21, primjećujemo:

1. da redakcija Deset zapovijedi u Pnz 5,6-21 bolje odgovara svom kontekstu nego ona u Izl 20,1-17. Prema tomu, u Izl 20 tekst Deset zapovijedi je kasnije umetnut;

2. Glede zabrane, poželjeti ženu, u Izl 20 žena je ubrojena među čovjekova dobra i upotrijebljen je glagol *hamad* što znači 'žudjeti', a u Pnz 5,21 žena je izuzeta iz čovjekova dobra i blaga a upotrijebljen je glagol *'awah* (u hitp.) što znači 'poželjeti';

3. Glede zapovijedi o *suboti* (Izl 20,8; Pnz 5,12) u Izl 20 zapovijed je utemeljena liturgijski (pisac ukazuje na stvoriteljski tjedan!) a u Pnz 5 socijalno (dozvoliti odmor i robovima, jer ste i vi nekoć u Egiptu bili robovi!). Upotrijebljeni su i različiti glagoli.

To dokazuje da Dekalog ima dugu povijest.

²⁰ Vidi bilj. 17.

²¹ Marijan VUGDELIJA, *Božje zapovijedi: putokaz autentičnog življenja i danas?!*, Zagreb, 1989.; Fernando GARCIA LOPEZ, *Le Décalogue*, Paris, 1992.; Henri CAZELLES (ur.), *Autour de l'Exode. Sources bibliques*, Paris, 1987., 113-124.; Johannes G. BOTTERWECK, Form- und überlieferungsgeschichtliche Studien zum Dekalog, u: *Concilium*, 1 (1965.) 4, 392-401.

Dekalog ima dva dijela, prvi se odnosi na Boga a drugi na čovjeka. Zato se o vremenu nastanka Dekaloga još uvijek raspravlja; on je mogao nastati u Mojsijevo vrijeme (13. st. pr. Kr.) ili u vrijeme babilonskoga sužanjstva (6. st. pr. Kr.). U pogledu određivanja starosti Dekaloga može nam pomoći frapantna sličnost s hetitskim zakonicima i ugovorima (preambula, pretpovijest, uvjeti). Većina egzegeta smatra da je Dekalog nastao oko 700. godine, kad je Izrael bio pod utjecajem Asirije. U to je vrijeme živio i djelovao deuteronomski pisac. On je znao za takve *hetitske* ugovore, budući da su u njegovo doba samarijanski i jeruzalemski kraljevi bili asirski vazali i s njima vezani takvim ugovorima. Moguće je da je deuteronomist posegnuo za uzorcima takvih ugovora i prema njima oblikovao Dekalog kao povelju Saveza između Boga i Izraela. Međutim, *pradekalog* je morao postojati već ranije, već u doba izraelskih plemena. On je sadržavao neke etičke norme prema kojima su se plemena ravnala. Takav *pradekalog* mora da je bio kraći, lapidarniji. Za nj je znao Mojsije. Uostalom, previše bi nas daleko odvelo da sada istražujemo povijest Dekaloga. O tomu treba čitati u djelima suvremenih egzegeta.²²

Dekalog ima golemo teološko značenje za Savez; on je jednostavno »povelja Saveza« i u Ponovljenju zakonu naziva se jednostavno *b^erit*, odnosno Savez (Pnz 4,13.23; 5,2.3; 9,9.11.15; 10,8; 17,2; 28, 69s; 29,24; 31, 9.16.20.25.26 i drugdje)²³. U njem je snažno izražen odnos Boga prema Izraelu i Izraela prema Bogu. U njem se Jahve otkriva Izraelu kao Bog osloboditelj koji je Izraela »oslobodio iz Egipta, vodio ga kroz pustinju i uveo u obećanu zemlju« (Izl 20,2; Pnz 5,6). U navješćaju, osobito u deuteronomista, Savez ima ono značenje koje ima u novozavjetno vrijeme *evanđelje*. »Ja sam Gospodin Bog *tvoj*!« Budući da se u Ponovljenom zakonu tako često spominje ovaj izričaj »Jahve, tvoj Bog« (hebr. *'ani jhvh 'eloheka*), usuđujemo se zaključiti da je deuteronomist preuzeo *Dekalog* samo zbog ove prve zapovijed: »Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva. Nemoj imati drugih bogova uz mene!« (Pnz 5,6-7). U negativnom obliku a u tipično deuteronomskom govoru ova je zapovijed ovako izražena: »Ne idite za drugim bogovima između bogova drugih naroda što su oko vas« (Pnz 6,14), hebrejski: *lo' halkun aharej 'elohim 'aherim*.

Zapovijedi u Dekalogu su upute Boga Spasitelja koji želi da narod dođe do spoznaje istine, do spasenja, do punine života. *Tora* odnosno »Zakon« za

²² Klaus BALTZER, *Das Bundesformular*, Neukirchen, ²1964.; Martin NOTH, *Das zweite Buch Mose*, Göttingen, 1959., 124;

²³ Norbert LOHFINK, *Studien zum Deuteronomium und zur deuteronomistischen Literatur*, II, 29; Georg BRAULIK, *Die Ausdrücke für Gesetz im Buch Deuteronomium*, u: *Biblica*, 51 (1970.) 1, 39-66, osobito 43-53.

Izrael je nešto što spašava, upućuje ga na put spasa. *Tora* su jednostavno Božja uputstva koja čovjeku pomažu da nađe pravi put i da na pravom putu dođe do Boga (usp. Ps 1; 19 i 119).

Sadašnja redakcija Dekaloga ističe osobito dvije obveze: štovanje samo jednoga Boga Jahve i opsluživanje šabata. Sankcije su osobito jako naglašene u vezi s prvom zapovijedi: »Jer ja, Jahve, Bog tvoj, Bog sam ljubomoran. Kažnjam grijeh otaca – onih koji me mrze – na djeci do trećeg i četvrtog koljena, a iskazujem milosrđe tisućama koji me ljube i vrše moje zapovijedi« (Pnz 5,9-10). Prva je zapovijed u Ponovljenom zakonu temeljna i na njoj se on temelji.

U prvom dijelu Dekaloga, tri prve zapovijedi, konkretiziraju odnos čovjeka prema Bogu, utemeljuju vezu s Bogom (vertikala). Radi se o apsolutnom prihvaćanju Boga *Jahve* kao svoga Boga, o korijenitoj odluci *za* Boga. U drugom dijelu Dekaloga, ostale zapovijedi, određuju odnos čovjeka prema čovjeku (horizontala). Taj drugi dio samo je logična posljedica prvoga dijela: odnos prema bližnjemu mora biti u skladu s odnosom prema Bogu. Bog je mjerilo odnosa čovjekova prema čovjeku! Ako čovjek štuje i ljubi Boga, onda poštuje i ljubi svojega bližnjega (usp. Ivan, »Ako mrziš svoga brata, kako možeš reći da Boga ljubiš?«). Zaštita života, zaštita bračne zajednice, zaštita osobne cjelovitosti, zaštita osobnih dobara ... To je *da* u prilog čovjeku; izraz Božje volje za spas čovjekov. Ideal je »ljubiti bližnjega svoga kao samoga sebe!« To je ideal Dekaloga (usp. Lev 19,18.34).

Dekalog, u starijem svojem obliku, iz jahvističke predaje, temeljna je struktura življenoga jahvizma koja ujedinjuje vertikalu, prijanjanje uz Boga, s horizontalom, prijanjanje uz čovjeka. *Ljudska prava* u Dekalogu su ujedno i *Božja prava*. Etos je tu uključen u *religiju* u biblijskoj objavi je povezivanje čovjeka s Bogom ostvareno tek onda kad je ono ujedno i povezivanje čovjeka s čovjekom (usp. novozavjetnu poruku Isusovu: Mt 5,43ss; 19,17ss; 25,31ss i njegovih učenika: Rim 13,9ss; Gal 5,14; Jak 2,8ss; 1 Iv 2,9ss i drugdje). Ova *isprepletenost* Boga i čovjeka jedno je od temeljnih značajki izraelske objavljene religije koja ju razlikuje od svih drugih *svjetskih religija* u kojih etos također ima religijsku vrijednost, ali ne postaje središtem ni konstitutivnim elementom religije.

6.2. Izrael je Božja svojina, sveti i izabrani narod (Pnz 26,17-19)

Drugi tipično deuteronomistički obrazac jest: »Danas si ugovorio s Jahvom da će ti on biti Bog, a ti da ćeš ići njegovim putovima, držati njegove zakone, njegove zapovijedi i njegove uredbe i slušati njegov glas. Danas je *Jahve* ugo-

vorio s tobom da ćeš ti biti njegov narod, njegova predraga svojina, kako ti je obećao, i da ćeš držati sve njegove zapovijedi. On će te uzvisiti čašću, imenom i slavom nad sve narode koje je stvorio; i ti ćeš biti narod posvećen *Jahvi*, Bogu svome, kako ti je rekao« (Pnz 26,17-19), odnosno: »Tâ ti si narod *posvećen* (hebr. *qadoš*) *Jahvi*, Bogu svome; tebe je *Jahve*, Bog tvoj, *izabrao* (hebr. *bahar*) da među svim narodima koji su na zemlji budeš njegov *predragi vlastiti narod* (hebr. *l'am segulah*)« (Pnz 7,6; usp. još i Pnz 14,2). Ovim izrazima definiran je narod u odnosu na Boga: narod je svet, Bogu posvećen, vlastiti narod Božji, njegova svojina, narod koji je Bog za se izabrao. To je tipično deuteronomski rječnik. Premda Pnz 26,17-19 ne rabi izraz 'Savez', ipak je on središnji obrazac Saveza. Dvije se strane uzajamno obvezuju: prva se strana obvezuje da će uvijek biti *Bog Izraelov*, a druga da će biti *narod Božji*: *Jahve* će biti tvoj Bog a ti ćeš biti njegov narod. Ova uzajamnost ističe dijaloški i osobni karakter Saveza. Izrael je uzdignut na razinu slobodnoga i odgovornoga sugovornika Božjega. Bog ljubi Izraela i Izrael ljubi Boga (usp. Pnz 6,5; 7,6s; 10,12s). U tom ljubavnom kontekstu prorok Hošea rabi klasičan obrazac Saveza: »Ne-narodu mom reći ću: 'Ti si narod moj!' a on će reći: 'Bože moj!'« (Hoš 2,25). Između njih dvojice postoji dijalog: svaka se strana posvema drugoj posvećuje. Prorok Hošea je tako prethodnik deuteronomističkog obrasca Saveza.

1. Izrael je *predragi Božji narod, njegova predraga svojina* (hebr. *segulah*²⁴). Izrael je »baština Božja«.²⁵

Bog je spasio narod iz egipatskoga ropstva zato jer ga je ljubio, za se izabrao i sebi posvetio. »A vas je uzeo *Jahve* i izveo vas iz Egipta – iz one peći ražarene – da postanete narod njegove baštine, to što ste danas« (Pnz 4,20). U Mojsijevoj pjesmi u kojoj deuteronomist izražava ljubav Božju prema svome narodu čitamo: »Kad je Višnji baštinu dijelio narodima, kad je razmještao sinove čovječje, odredi im međe po broju Božjih sinova: *tad Jahvu njegov narod zapade, Jakov bi njegova baština*« (Pnz 32,8). Od početka svijeta Izrael je u Božjoj namisli bio kao njegov narod, njegova posebna svojina. Deuteronomist nastavlja: »U zemlji stepskoj on ga je našao, u pustinjskoj jezivoj pustoši. Obujmio ga, gajio ga i čuvao k'o zjenicu oka svoga. Poput orla što bdi nad gnijezdom, nad svojim orličima lebdeći, tako on krila širi, uzima ga, pa ga na svojim nosi perima« (Pnz 32,10-11).

²⁴ Hebrejski izraz *segulah* pojavljuje se osim ovdje još u Ps 135, 4; 1 Ljet 29, 3 (David daruje Bogu za Hram svoje vlasništvo), Prop 2, 8 i Mal 3, 17.

²⁵ Fernando GARCIA LOPEZ, Un peuple consacré. Analyse critique de Déuteronomie VII, u: *Vetus Testamentum*, 32 (1982.) 4, 438-463.

Ljudi pothranjuju svoju baštinu ljubavlju i poštivanjem. Kad se Bog prijeti srdžbom protiv svoga naroda, poglavari Izraelovi podsjećaju ga da je on prihvatio njihovu zemlju kao svoje vlasništvo, kao svoju baštinu. Kad je Mojsije saznao da se Bog ljuti na svoj narod, pao je pred Bogom ničice i ostao pred njim ležati četrdeset dana i četrdeset noći i molio Gospodina: »Gospodine moj, Jahve! Ne uništavaj naroda svoga, baštine svoje koju si izbavio u svojoj veličajnosti i svojom moćnom rukom izveo iz Egipta« (Pnz 9,25-26). Salomon je molio za svoj narod »...Oprosti svome narodu što je zgriješio protiv tebe, oprosti sve uvrede koje ti je nanio, učini da mu se smiluju osvajači i da budu milostivi prema njemu, jer su oni tvoj narod i baština tvoja, njih si izveo iz Egipta, iz užarenog kotla. Neka oči tvoje budu otvorene na prošnju tvoga sluga i na prošnju naroda tvoga Izraela da čuješ sve njihove molbe što će ih tebi uputiti. Jer ti si ih odvojio od svih naroda na zemlji sebi za baštinu, kako si objavio po svome sluzi Mojsiju, kada si izveo oce naše iz Egipta, o Gospode, Jahve!« (1 Kr 8,51-53). Na mnogim se mjestima u Starome zavjetu spominje Izrael (ili zemlja Kanaan) kao Božje vlasništvo.²⁶

2. *Narod svet, posvećen Bogu.* Kad je narod sagriješio, Bogu leđa okrenuo, onda je činio pokoru, pristupio žrtveniku, prinio Bogu žrtvu pomirnicu, bio pošćkropljen krvlju žrtvovane životinje i tako simbolički bi oslobođen grijeha i krivnje. Postao je ponovno svet. I u tom je pogledu deuteronomist jasan (usp. Pnz 7,6; 14,2; 26,19; 28,9).

Svet je zapravo samo Bog i On je izvor svetosti. On je tri puta svet i pred njim strepi svaki stvor (usp. Iz 6,3-5). Narod participira na Božjoj svetosti. Svaka je osoba i svaka je stvar sveta kada Bog na nju položi svoju ruku i blagoslovi je i za se posveti. Predmeti koje Bog odjeljuje od ostatka i uzima za se, sveti su i s njima ćovjek mora postupati vrlo oprezno, s poštovanjem. Sinaj je »sveto brdo« jer ga Bog za se izabrao i zato mu se nitko ne smije približiti, ako nije oćišćen. Isto tako je i zemljište na kojem je gorući grm sveto i nitko mu se ne smije približiti osim uz određene uvjete: »Ne prilazi ovamo! Izuj obuću s nogu! Jer mjesto na kojem stojiš sveto je tlo«, reće Bog Mojsiju (Izl 3,5). Jeruzalemski hram je svet; Svetište nad svetišćem je sveto i u nj smije ulaziti samo Veliki svećenik i to samo jedanput godišnje a i onda samo ako se prethodno oćišći krvlju žrtvovane životinje. I narod je svet, jer ga je Gospodin izabrao za sebe, za svoju svojinu i za svoju baštinu.

²⁶ 1 Sam 10,1; 26, 19; 2 Sam 15,16; 20,19; 21,3; Iz 19,25; 47,6; Ps 78,71; 79,1-5; Jr 2,7; 3,19; 12,14; 16,18; 50,11.

3. *Izabrani narod*. Izrael je zaručnica Gospodinova, njegovo vlasništvo, njegova baština, njegov sveti narod. Ponovljeni zakon to ovako opravdava: »Tâ ti si narod posvećen Jahvi, Bogu svome; tebe je Jahve, Bog tvoj, izabrao da među svim narodima koji su na zemlji budeš njegov predragi vlastiti narod« (Pnz 7,6). Savez je svečano bio sklopljen na Sinaju. Međutim, Bog je mnogo ranije izabrao taj narod za svoj narod. Teško je reći kada se Bog stavio na stranu Izraelovu. Proroci Amos, Hošea, Izaija i Miheja govore samo o izabranju Izraela kao Božjega naroda. Ponovljeni zakon pak stavlja ovaj izbor i Savez već u doba izraelskih rodozačetnika: »Zbog toga što je ljubio očeve tvoje, izabrao je poslije njih njihovo potomstvo; on, glavom, izveo te iz Egipta svojom silnom moći« (Pnz 4,37; usp. 10,15).

Uzrok ovog izabranja je *ljubav, hesed* (usp. Ef 1,4-5). A Bog se nije zaljubio u taj narod zato što bio on bio ljubazan narod, lijep i mnogobrojan. Nema razloga da bi Bog izabrao baš taj narod za svoj narod pred drugim narodima. Razlog je samo njegova *ljubav, hesed* (usp. Rim 2 – 4). Biblijski tekstovi naglašavaju gratuitnost izabranja: ničim narod nije zaslužio da bude poseban Božji narod. »Nije vas Jahve odabrao i prihvatio zato što biste vi bili brojniji od svih naroda – vi ste zapravo najmanji – nego zato što vas Jahve ljubi i drži zakletvu kojom se zakleo vašim ocima. Stoga vas je Jahve izveo jakom rukom i oslobodio vas iz kuće ropstva, ispod vlasti faraona, kralja egipatskoga« (Pnz 7,7-8). Onima koji ističu svoje zadovoljstvo kao da su oni to izabranje zaslužili, deuteronomist poručuje: »Ne ideš ti da zaposjedneš njihovu zemlju zbog svoje pravednosti i čestitosti svoga srca, nego zato što Jahve, Bog tvoj, zbog opaćine onih naroda tjera njih ispred tebe da tako održi riječ kojom se zakleo tvojim ocima: Abrahamu, Izaku i Jakovu« (Pnz 9,5). Izrael nije ničim zaslužio da postane izabranim narodom Božjim. Sve je primio od Boga *gratis*, bez svojih zasluga.

Izabranje ne smije i ne može biti isprika za grijeh. Izrael pred Bogom *nema nikakvih povlastica*. Prorok Amos narod uvjerava: »Među svim plemenima zemaljskim samo vas poznah (hebr. *raq 'etkem jada'ti*), zato ću vas kazniti za sve grijeh. vaše« (Am 3,2). Od onih kojima je mnogo dano, mnogo će se tražiti. »Vidjeli ste svojim očima što je Jahve učinio s Baal Peorom: jer Jahve, Bog tvoj, iskorijenio je iz tvoje sredine svakoga koji je slijedio Baal Peora. A svi vi koji se čvrsto držite Jahve, Boga svoga, živi ste i danas« (Pnz 4,3-4). Ljubav Božja (hebr. *hesed jhvh*) traži da Izrael *opslužuje sve zapovijedi*: »Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom i svom snagom svojom!« (Pnz 6,5). Narod mora opsluživati sve zapovijedi i uredbe: »A za nagradu – budeš li slušao ove naloge, držao ih te izvršavao – Jahve, Bog tvoj, držat će ti Savez svoj i milost za koje se zakleo tvojim ocima« (Pnz 7,12). Zato deuteronomist opisuje Savez kao plod Božje milosti i njegove vjernosti svojoj riječi (usp. Pnz 7,8).

Summary

THE OLD TESTAMENT NOTION OF THE COVENANT WITH SPECIAL REFERENCE TO THE DEUTERONOMY

Adalbert REBIĆ

Nova Ves 5a, HR – 10 000 Zagreb
adalbert.rebic@zg.t-com.hr

In the article »The Old Testament Biblical Notion of the Covenant with Special Reference to the Deuteronomy« the author presents the Old Testament general notion of the Covenant particularly in the Deuteronomy. The term »covenant« – the central notion in the Old Testament – points to the relationship between God and his chosen people. This is an analogical expression for the privileged relationship between God and people in the same way that other analogies exist for that same relationship: the analogy of father and son, fiancé and fiancée, husband and wife in wedlock...Each of these analogies stress a special relationship of love, trust, care and commitment. In Old Testament Hebrew the term »b'rit« is used which in Greek is translated with διαθήκη, in Latin testamentum and foedus, and it means some form of relation, connection, confidence, obligation, partnership. All these notions point out the connection of the person in love and trust, connected unilaterally or in mutual obligation. That connection has a dialogic, personal and dynamic significance. God's covenant with his people in the Old Testament is literally shaped as a treaty which was legally already shaped in ancient times by the Hittites. The author presents the similarities or parallels between the Hittites' treaty and the Biblical description of the covenant. In both descriptions there is a mutual relation between the structural similarity: preamble, historical prologue, clauses...That coinciding is best seen when comparing the Hittites vassal treaty and the Biblical formula of the Ten Commandments, particularly with regard to the first few clauses. The remaining clauses are dispersed in various sections of the first five Biblical books and beyond them. – The notion of the Covenant is rarely repeated in the works of classical prophets in the eighth century but that doesn't mean that these works do not refer to what we mean under the notion of the Covenant, i.e. the relationship between God and man. – The notion of the Covenant is particularly pointed out in the Deuteronomy regarding the time of its creation and with reference to its theological meaning. Various expressions – God liberated you, he loves you, he shows you mercy and faith (Hebr. hesed ve'emet) – stressing the central perspective of the Covenant. The Deuteronomy often speaks of minding, holding, succeeding, execution of God's commandments and orders. This refers to the Israeli's gratitude to Yahweh

who saved them and led them to all his secrets. Even when the Deuteronomy speaks of fear that word is used in the sense of respect and love. In the Deuteronomy the word »to be afraid« and »love« are synonyms! They are vertical! Naturally there is also a horizontal: This is best seen in the commentary of the order about the Sabbath (6:13ss) for which Jesus says, »The Sabbath was made for man, not man for the Sabbath!« (Mk 2:27). The serving man and serving woman must eat the holy meal (Dt 12:18). One tenth each third year belongs to the needy...

The author gives an in depth analysis of selected Biblical moments in the 1st Decalogue (Ten Commandments and the chapter of the Covenant (Dt 5:6-21) and the Israelites as God's own, holy and chosen people (Dt 26:17-19).

Key words: covenant, covenant in the Old Testament, etymology of the covenant, covenant in non-biblical literature, the covenant in Hittites documents, Ten Commandments, covenant as a fundamental analogy of the God's relationship with Israel, Israelites – the holy people, Israelites – chosen people.